

ЖИВОТОТ ВО НАШИТЕ СЕЛА

ПРЕДИЗВИЦИ И МОЖНОСТИ

ЖИВОТОТ ВО НАШИТЕ СЕЛА – ПРЕДИЗВИЦИ И МОЖНОСТИ

Издавач: **Здружение за рурален развој Локална Акциона Група АГРО ЛИДЕР Кривогаштани**

Автор: **Марина Тошеска**

Дизајн и графичка припрема: **Фингер Фичорски ДООЕЛ Скопје**

Печатење: **ТДТУ КИТО ДОО Прилеп**

Оваа публикација е изработена во рамките на проектот “Социјална правда во руралните заедници преку зајакнување на дигиталните и претприемничките вештини на жените од руралните средини” со финансиска поддршка на Фондацијата Отворено општество - Македонија.

Содржината на оваа публикација е единствена одговорност на авторот и ЛАГ АГРО ЛИДЕР и на ниту еден начин не може да се смета дека ги одразува ставовите на Фондацијата Отворено општество – Македонија.

СОДРЖИНА

ВОВЕД	6
Дефинирање на рурална област	7
Рурални општини во Северна Македонија	9
Животот во руралните области	11
Рурален развој	18
Методологија на истражувањето	20
Резултати од истражувањето	21
Социо - демографски податоци за испитаниците	21
Животот на село низ животното искуство на испитаниците	22
Линиска инфраструктурна опременост и функционалност	25
Образование	27
Здравство	29
Социјална заштита	30
Економска положба и вработување	32
Информираност	34
Култура и спорт	34
Животна средина и климатски промени	35
Социјално учество	36
ЗАКЛУЧОК И ПРЕПОРАКИ	37
Користена литература	40

ВОВЕД

Селата во Република Северна Македонија денес се соочуваат со сериозен демографски проблем, миграција на младите лица и стареење на населението, како и намалување на квалитетот на живот поради недоволна социјална, здравствена, патна, економска, културна и спортска инфраструктура.

Во последниве години процесот на депопулација е се поинтензивен и најповеќе се рефлектира преку дерурализацијата и деграризацијата.

Податоците од државниот завод за статистика покажуваат дека територијалната дистрибуција на населението во Република Северна Македонија покажува изразита несразмерност. Околу 60% од вкупното население живее во градовите при што најголема концентрација е забележана во главниот град Скопје, а помал дел од населението односно 41% живее во селата и руралните области. Во последниве децении се забележува висока стапка на миграција село-град, но и миграција надвор од државата што доведува до депопулација и непостоење на поедини села.

Оваа публикација ги претставува наодите од истражувањето за предизвиците и можностите за живот на село спроведено од страна на Локалната акциона група АГРО ЛИДЕР на подрачјето на општина Долнени, општина Кривогаштани, општина Крушево и руралниот дел на општина Прилеп.

Во документот се прикажани анализи од постоечка литература и статистички податоци за руралниот развој во Северна Македонија, надополнети со разликите помеѓу пристапот до права, услуги и можности помеѓу урбаните и руралните средини односно помеѓу селото и градот, причините за дерурализација и деграризација, а воедно е даден преглед на моменталните програми за рурален развој и степенот на нивното спроведување и бенефити на територијата на целните општини. Со цел да се идентификуваат предизвиците и потребите направено е теренско истражување со семи - структуриран прашалник на територијата каде делува Локалната акциона група АГРО ЛИДЕР, а врз основа на наодите од истражувањето се дадени препораки за создавање на можности за жителите во селата на нашата држава.

Од особено значење е дека и покрај многубројните предизвици со

кои се соочува, голем дел од руралното население сака да продолжи да живее на село што е позитивна основа за забавување на процесот на дерурализација преку креирање на политики и мерки кои правилно и ефективно ќе одговорат на потребите на жителите на селата и ќе го подобрат квалитетот на живот преку овозможување на пристап до права и услуги, како и создавање на можности за подобрување на нивната економска и социјална положба.

Дефинирање на рурална област

Не постои единствена дефиниција за урбана или рурална област.

Обединетите Нации објавуваат податоци за градовите, урбаните области и руралните области, но речиси целосно се потпираат на националните дефиниции за овие области. Принципите и препораките на ОН наведуваат дека поради различните карактеристики на урбаните и руралните области ширум светот, не е можна глобална дефиниција.

Дефиницијата за рурално и руралност е предмет на дебата и бројни истражувачки трудови речиси 60 години. Додека се настојува да се дефинира „руралноста“, исто така се направени обиди да се разбере руралноста во простор, што доведува до различни типологии на области врз основа на различни квантитативни критериуми. Ова ја одразува потребата за политичарите и носителите на одлуки, за дефинирање на руралната област првично во рамките на политиките за управување со земјиштето и, второ, во контекст на јавните политики (политики за земјоделство и рурален развој, кохезиона политика на Европска унија). Променливите типологии ја одразуваат и желбата за следење и разбирање на економските и демографските случувања во руралните средини, како и социјалните потреби и перцепциите на граѓаните за тоа што претставува руралноста.

Дефиницијата за рурално и руралност е долгогодишно прашање кое е предмет на дебати во научната литература многу години. Додека се настојуваше да се дефинира „руралноста“, беа направени обиди, и сè уште продолжуваат обидите да се разбере руралноста, што доведува до различни типологии на области врз основа на различни квантитативни критериуми. Во тој поглед, демографијата, вработувањето и пристапноста се користат како главни критериуми во статистичките категории кои понатаму се користат за мапирање

на границите на руралните средини во државите на Европската Унија.

Според дефиницијата на руралниот развој и рурално подрачје на ОЕЦД - (Organisation for Economic Co-operation and Development), рурално подрачје е подрачје со помала густина од 150 жители населеност на км². На регионално ниво, географските единици се групираат во три типови: доминантно рурално (50%), во значајна мера рурално (15 – 50%) и доминантно урбани региони (15%).

Советот на Европа го воведува поимот “Рурална област”, која што ги има следните карактеристики: територија која вклучува помали градови или села, при што територијата воглавно се користи за: земјоделие, сточарство, шумарство, водостопанство и риболов; економски и културни активности на населението поврзани со традиционални занаети, услуги или индустрија; домување; неурбана рекреација и слободни активности; и други активности.

Многу автори во нашата држава се обиделе да дадат дефиниција, но сепак единствена дефиниција не постои.

Согласно Законот за територијална организација на локалната самоуправа, село е населено место со енднофункционално значење во кое преовладува една дејност, а атарот е со аграрна физиономија и функција.

Дефиниција на руралната област согласно територијалната организираност на нашата држава може да биде и следната: Рурално или селско подрачје, рурална област или село е основен облик на територијална, социјална и економска организација на населението кое се занимава со земјоделски активности или традиционални активности.

Рурални општини во Северна Македонија

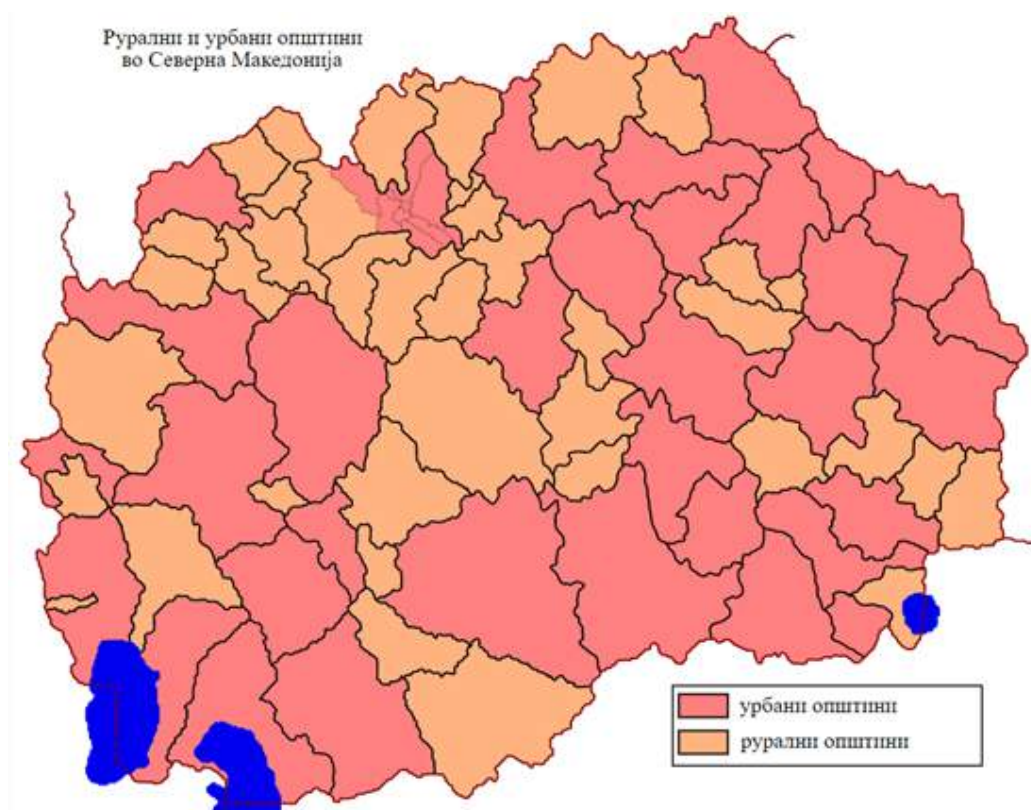
Општините во Северна Македонија се административни единици од прв степен. Во август 2004 година, а дополнително во 2013, Република Северна Македонија била реорганизирана на 80 општини од кои 10 го сочинуваат Градот Скопје, кој е посебна единица на локална самоуправа.

Согласно Законот за локална самоуправа, општините се надлежни за урбанистичко (урбано и рурално планирање), заштита на животната средина и природата, локалниот економски развој што опфаќа поддршка на развојот на малите и средните претпријатија и претприемништвото, комуналните дејности како снабдување со вода за пиење, испорака на технолошка вода, одведување и пречистување на отпадни води, јавно осветлување, одведување и третман на атмосферски води, одржување на јавната чистота, собирање, транспортирање и постапување со комуналниот цврст отпад, уредување и организирање на јавниот локален превоз на патници, изградба, одржување, заштита и реконструкција на локалните патишта и др. Надлежност на општините е социјалната заштита и заштитата на децата, обезбедување на социјална грижа за стари лица, лица со попреченост, лица изложени на социјален ризик и други социјално ранливи категории во соработка со централната власт и националните институции во согласност со Националната програма за развој на социјалната заштита.

Една од надлежностите на општината е образованието преку основање, финансирање и администрирање на основни и средни училишта во соработка со централната власт.

Здравствената заштита е исто така една од надлежностите на општините преку програми за унапредување на здравјето, превентивни активности и др. Дополнително, општините имаат надлежност во воспоставување на културна и спортска инфраструктура.

Во согласност со економската политика на државата, општината се финансира од сопствени извори на приходи и други извори на финансирање. Државата обезбедува средства за развој на недоволно развиените подрачја на општината во согласност со критериуми утврдени со закон.

Слика1: Рурални општини во Северна Македонија

Според одредени критериуми идентификувани од релевантните институции, општините во Република Северна Македонија се поделени на урбани и рурални општини, меѓутоа важно е да се нагласи дека голем број од урбаните општини опфаќаат и рурални области. Вкупно класифицирани рурални области во нашата држава се 1758.

Согласно Законот за рамномерен регионален развој определени се подрачја со специфични развојни потреби во Република Северна Македонија. Вкупно 1.164 населени места или 65.9% од вкупниот број населени места во земјата се класифицирани како населени места со специфични развојни потреби, и тука се вбројуваат руралните области односно селата. Истите се простираат во сите плански региони, односно на територијата на 68 општини. Во овие места согласно демографските податоци и моменталната економска и социјална инфраструктура, повеќе од очекувано е драстично намалување на населението. Последните статистички податоци покажаа дека имаме 205 празни села, 218 со помалку од 10 жители и 684 населени места со помалку од 100 жители. Речиси

целосно напуштени подрачја или подрачја во фаза на сериозна депопулација се Мариово, Поречието, Демир Хисар, Малешевијата, Мавровско-реканскиот крај, Витачево и Азот кои се значително големи и зафаќаат 4% од вкупната територија на државата.

Како демократска и инклузивна држава, националните политики се насочени кон децентрализацијата и обезбедување на права и услуги за квалитетен живот на сите граѓани без разлика дали живеат во град или село, во урбана или рурална област.

Голем дел од програмите на владата и ресорните министерства, како и единиците на локална самоуправа во фокусот ги имаат руралните општини за да се обезбедат здравствени и социјални услуги, инфраструктурни проекти како системи за водоснабдување, изградба и реконструкција на локални патишта и улици, канализација и колекторски системи, образование, спорт и култура, но многу низок е степенот на подобрување на условите за живот во руралните области односно селата.

Животот во руралните области

Околу 70% од територијата на Република Северна Македонија може да се дефинира како рурална територија. Руралните области во Република Северна Македонија значително се разликуваат по социјалните, економските и демографските карактеристики.

Во руралните средини живее 41.24% од вкупното население. Податоците покажуваат дека бројот на населението во руралните области континуирано се намалува. Ако во 1960 година, 65.98% од населението живело во руралните области, во 2021 година евидентирано е 41.24% рурално население што покажува на висока стапка на дерурализација.

Руралниот развој во нашата држава е дефиниран во Законот за земјоделство и рурален развој. Со овој закон се уредуваат планирањето на развојот на земјоделството и руралниот развој, целите на националната земјоделска политика, планирање, следење и процена на националната земјоделска политика, партнерство со социјални и економски партнери од областа на земјоделството, мерките за уредување и поддршка на земјоделски пазари, директни плаќања и рурален развој, државната помош во земјоделството и руралниот развој, формите на организирање и здружување во земјоделството и контролата на спроведување на

мерките и надзорот над спроведувањето.

Согласно членот 6 од Законот за земјоделство и рурален развој, заради долгорочно планирање на националната политика за земјоделство и рурален од 2007 година до денес се изготвува Национална стратегија за земјоделството и руралениот развој. Националната стратегија за земјоделството и руралниот развој за периодот 2021-2027 е трет по ред стратешки документ, кој во себе дава анализа на состојбата на земјоделството и руралниот развој, и ги дефинира политиките кои треба да одговорат на тековните предизвици и да обезбедат развој на земјоделството и одржливост на руралните средини.

Согласно анализите и податоците на релевантните институции, една петтина од руралното население или 24,2% живее под стапката на ризик од сиромаштија во 2017 година, а се проценува дека денес стапката на сиромаштија е повисока како резултат на пандемијата со КОВИД 19 и економските предизвици. Земјоделството претставува најзначајна економска дејност во руралните средини која влијае на ублажување на сиромаштијата и невработеноста. Споредбата помеѓу исклучиво земјоделски домаќинства, мешани домаќинства каде барем еден член од семејството е вработен надвор од земјоделството и домаќинства без земјоделски активности, покажува дека мешаните домаќинства имаат најголеми приходи, после следат земјоделските домаќинства и како најсиромашни се неземјоделските селски домаќинства. Се проценува дека околу 30% од земјоделците или членови на земјоделско домаќинство се самовработени, вработени во производството или во јавниот сектор. Вработувањето или самовработувањето надвор од земјоделството е во трговија, градежништво или услугите. Поголемиот дел од руралните жени се вработени во текстилниот сектор или во компаниите кои се странски инвестиции во нашата држава.

Податоците за периодот од 2017 до 2019 година покажуваат дека од вкупниот број вработени во државата (342.474), 45% се вработени во руралните средини, и тоа самовработени се 19%, дел се вработени во јавниот сектор и во приватниот производствен сектор, а 12% од лицата се евидентирани како неплатени семејни работници. Разликата помеѓу бројот на вработени мажи и бројот на вработени жени кои живеат во руралните средини е значителна, односно жените учествуваат со 35% од вкупниот број на вработени од руралните средини. Најчесто жените се неплатени домашни работници и се обврзани околу домашните обрски, грижата за децата, грижата за постари лица во домаќинството кои претставуваат

неплатена работа, односно 62% поради овие причини не се активни на пазарот на труд, а 47% вршат неплатена работа на семејните земјоделски стопанства или фарми. Според изворот на семејниот приход, домаќинствата кои живеат од земјоделски приходи се втори по сиромаштија (57,4%), а сиромаштијата е највисока кај домаќинствата со приход од социјална помош (90.6%) . Од вкупниот број на жени кои живеат во селата дури 58% немаат лични примања, што е двојно повеќе од машкото население во селата. Дури и кога работниот труд на жената е платен, тие заработуваат само 33% од она што го заработуваат мажите во истиот сектор.

Во однос на вработувањето, се забележува диспаритет не само помеѓу мажите и жените, туку и помеѓу жените од урбаните, и жените во руралните средини. Државниот Завод за статистика во 2019 година посочи дека бројот на вработени жени во руралните области е двојно поголем од бројот на вработени жени во руралните области, односно 178.247 жени се вработени во урбаните области наспроти 86.647 жени вработени во руралните области.

Родовата еднаквост е предизвик во селата и руралните подрачја, а податоците покажуваат дека се повеќе се продлабочува јазот за пристап до ресурси како и пристап до можности и поддршка за социо-економско јакнење на мажите и жените во руралните средини зошто бројот жени-носители на семејни земјоделски стопанствата во рамките на вкупниот број носители на земјоделски стопанства изнесува само 10,4%, а само 12,01% од жените имаат сопственост на земјоделско земјиште. Учеството на жените во донесување на одлуки во семејството, но и нивното учество во креирањето на политки и донесување на одлуки на локално ниво е многу ниско, а мал дел од руралните општини во своите локални политики креираат родово-специфични програми и мерки кои би овозможиле задоволување на потребите на жените и подобрување на квалитетот на живот. Мал е бројот на жени претседатели на месни заедници, а бројот на жени во рурални општини на позиција градоначалник е 1, односно само една жена е на позиција градоначалник.

Иако приоритет на националните политики е еднакви можности за сите, сепак жителите во селата или руралните средини се соочуваат со ограничен пристап до права и можности во споредба со населението во урбаните области во многу сфери на општествениот живот.

Генералните урбанистички планови за градови и за села се од исклучително значење за плански и одржлив развој на урбаните и

руралните подрачја, зошто тие се сеопфатни локални стратегии за просторен развој. Меѓутоа до 2019 година, само 419 населени места односно 23,5% од вкупниот број на населени урбани и рурални места во државата имаат урбанистички планови.

Снабдувањето на населението со квалитетна вода за пиење е приоритет на државата, но само 79% од вкупното население се снабдува со вода преку јавните комунални претпријатија. Во дел од селата односно руралните подрачја, жителите немаат пристап до квалитетна вода за пиење. Пристапот на домаќинствата до квалитетна вода за пиење и одведувањето на отпадни води е една од клучните потреби на жените бидејќи тие најчесто ги преземаат обврските за готвење, перење, чистење, одржување на домот и сл.

Податоците покажуваат дека само 17,7% од руралното население има јавна канализација, 8,9% немаат инсталација за отстранување на отпадни води. Немањето пристап до вода и канализација доведува до ризик по здравјето за жителите во овие подрачја, како и за пошироката заедница.

Околу 70% од населението во државата се корисници на услуги за редовно собирање на отпадот, а во селата или руралните подрачја тој процент е само околу 10% . Состојбата со собирањето и управувањето со цврстиот отпад во селата и руралните подрачја може да се карактеризира како неповолна, поради недоволна и неефикасна структура за управување со отпадот.

Голем дел од руралните средини немаат канализациски систем и во 21ви век се користат септички јами и постои неконтролирано испуштање на отпадни води.

Пристапот до патна инфраструктура е отежнат во помалите и понеразвиени села, и дури 22% од населението во руралните средини се соочува со ограничен пристап до транспорт поради тешка достапност на услугите за транспорт. Околу 40% од селата имаат пристап до автобуски превоз, а железичкиот превоз е достапен само за многу мал број на села. Може да се констатира дека недоволно се инвестира во развојот и одржувањето на патната инфраструктура, што според степенот на развиеност патната мрежа е далеку под просекот на државите на Европската Унија.

Пристапот до образование е подобрен и обезбедени се услови за образование во руралните средини, но училиштата во селата се соочуваат со недостиг на опрема и наставни помагала за да овозможат квалитетно спроведување на образовната програма.

Постои диспаритет во образовните капацитети и инфраструктура помеѓу градовите и селата, што се повеќе ја нагласува потребата за помош од Министерството за образование и останатите владини институции за инфраструктурни зафати во основните училишта во помалите и помалку развиените рурални општини, за да се подобри квалитетот на образовниот процес. Најчесто во селата се наоѓаат подрачни училишта каде бројот на ученици по одделенија е мал, и паралелките во одделенска настава во подрачните училишта се најчесто комбинирани (составени од ученици од две или три различни одделенски нивоа) што носи предизвици во организирањето и реализирањето на наставата, и има негативно влијание за да се обезбеди потребниот квалитет на наставата. И покрај бројните предизвици во обезбедувањето на образовен процес во руралните подрачја, важно е да се напомене дека постоењето на основно училиште е нишката за опстанок на руралните подрачја.

Средни училишта има во многу мал број на руралните општини, но обезбеден е бесплатен превоз за учениците од селата за средно образование во други места и градови.

Согласно податоците на Државниот Завод за статистика и на Агенцијата за вработување може да се заклучи дека во руралните средини поголем е бројот на работоспособно женско население без образование и со незавршено средно образование во споредба со работоспособното машко население.

Пристапот до пост-средно образование односно образованието за возрасни е ограничен за населението од селата поради дополнителните фактори како што се сообраќајна инфраструктура, финансиски трошоци и сл.

Сериозен предизвик за руралните општини е функционалната инклузивност на учениците од маргинализираните и ранливи групи, за што потребна е поддршка за училиштата во насока на човечки ресурси и опрема за квалитетно инклузивно образование.

Од здравствени установи, се повеќе се намалува бројот на здравствени амбуланти од примарна заштита, а аптеки и стоматолошки амбуланти се наоѓаат само во локалните центри или поголемите општини. Само во мал број од руралните општини има гинеколошки амбуланти што се одразува негативно на женското сексуално и репродуктивно здравје на жените кои живеат во селата и помалите рурални општини.

Пристапот до социјална заштита и социјални услуги забележува позитивни трендови со изградба на градинки и центри за дневен престој во поголемите рурални средини, но сепак постојат рурални општини кои сеуште немаат згрижувачки капацитети за деца. Пристапот до информативна и советодавна поддршка за остварување на права од социјална и детска заштита е отежнат за жителите на неколку рурални општини, поради непостоење на подрачни канцеларии со што жителите на овие општини се соочуваат со ограничен пристап до остварување на права. Најголем дел од руралните општини немаат воспоставено социјални услуги за услуги во домот или услуги во заедницата, со што жителите на селата на територијата на овие општини се соочуваат со низа предизвици како резултат на недостапност на социјални услуги.

Кога зборуваме за културни институции, речиси и да ги нема во селата, а за 20% од населението нема пристап до спортски објекти или игралишта.

Повеќе од една третина односно 36% од жителите во селата немаат пристап до банкарски услуги, а околу 24% се соочуваат со отежнат пристап до поштенски услуги.

Во делот на противпожарна заштита, загрижувачки е пристапот на помалите и понеразвиените рурални општини до територијатните противпожарни единици, што е голем ризик во време кога појавата на пожари е се позачестена во нашата држава.

Жителите на селата најчесто се активно вклучени во земјоделска дејност. Земјоделството во нашата држава станува се помалку платена и речиси неисплатлива дејност. Доколку се анализира економската големина на земјоделските стопанства тогаш најголем дел од нив спаѓаат во прва класа на економска големина со годишен приход од продажба на земјоделски производи до 2000 евра, потоа следува втората класа каде спаѓаат околу 20% земјоделски стопанства со годишен приход од земјоделска дејност од 2.000 - 4000 евра, 16,3% од земјоделските стопанства остваруваат годишен приход од 4.000 – 8.000 евра, и само 8,4% од земјоделските стопанства се класифицирани во четврта класа на економска големина со приходи од продажба на земјоделски производи од 8.000 - 15.000 евра на годишно ниво.

Генералната продуктивност на трудот во земјоделството во однос на создадената вредност (НДВ/ГРЕ) и ангажираното земјиште е ниска како резултат на малиот земјишен капацитет по стопанство,

мешовитото производство и слабата ангажираност на технологија, и е околу 2,5 пати помала од просекот на ЕУ27.

Климатските промени имаат негативно влијание на секторот земјоделството и општо на животот во село, а сеуште не се спроведуваат адаптивни мерки кои ќе го ублажат негативното влијание. Последниве години зачестени се ненадејни поплави, интензивни дождови, суши, и уништување на земјоделски површини во руралните области.

Споредбено во однос на другите економски дејности преку остварената просечната бруто плата на национално ниво, формално вработените во дејностите земјоделство, рибарството и шумарство во просек остваруваат за 25% пониски примања, иако постои тренд на намалување на разликата во набљудуваниот период.

Селското население е поделено на три категории, оние кои целосно го напуштаат земјоделството, втора категорија се жители на селата кои работат и земјоделство и се работници во друга дејност, и трета се помала категорија го опфаќа селското население чија примарна дејност се уште е земјоделството.

Пристапот до вработување за жителите од селата е ограничен поради малиот број на бизнис ентитети во руралните средини, и проблемите со транспортот од селата до компаниите во градовите.

Најголем дел од бизнисите во руралните средини се микро или мали компании, поголеми се откупувачите и преработувачите на земјоделски производи и компаниите за преработка на храна. Развојот на индустријата и бизнисите во руралните средини е отежнат поради недоволно развиената патна и деловна инфраструктура, а се поголем е и предизвикот од недостиг на квалификувана работна сила.

Иако постојат можности за користење на мерки согласно националниот оперативен план за вработување, сепак можноста за вклучување на жителите од селата во овие мерки е мала поради дополнителните предизвици како што се недоволен број на бизниси, транспорт, дозволи и сл.

Женското претприемништво во руралните области во споредба со урбаните средини е на ниско ниво, така што евидентирани се 6.749 жени- работодавци во урбаните области наспроти 1.567 во руралните области. Процентуално, жената во руралните области се појавува како работодавец со само 0,5% и како самовработено лице

со само 3,5%.

Руралните општини се соочуваат со економски предизвици кои ги намалуваат можностите за инвестирање во физичка и социјална инфраструктура, особено за населените места со помал број жители, со што квалитетот на живот кај руралното население опаѓа во споредба со квалитетот на живот во урбаните средини. Жителите од селата не очекуваат да ги има повеќето институции во руралните средини зошто така би се избришала границата помеѓу урбаното и руралното, туку посакуваат пристап до основни услуги кои би им овозможиле подобар живот.

Неразвиената инфраструктура и непостоењето на можности за вработување се едни од најчестите причини поради кои младите се одлучуваат да го напуштат селото и да живеат во градовите.

Процесот на деграризација придонесува се повеќе луѓе од селата да го напуштат земјоделството како егзистенцијална дејност и да се вработуваат во други дејности најчесто во градовите, со што поради лошата сообраќајна поврзаност и неможноста за патување до работа, се одлучуваат да го променат местото на живеење и да мигрираат во поголемите општини и градовите.

Како резултат на состојбите, во руралните средини се одвиваат интензивни и динамични миграциони процеси во различни насоки. Согласно „Стратегијата за рамномерен развој 2021-2031 година“, во периодот од 2014 до 2019 година, 35,1% од внатрешните миграции биле на релација село – град. Значајни се миграциите од селата а воедно и од градовите надвор од државата, и во последнава деценија миграцијата се зголемила за 5 пати, што алармира дека околу четвртина од работноспособното население заминува од државата .

Рурален развој

Руралниот развој подразбира третирање на економските, еколошките, социокултурните и политичко-институционалните аспекти на еднаков начин.

Целта на ваквиот пристап е достигнување на одржлив развој и раст за локалното селско население и за целокупната заедница и држава, креирање на приходи, зголемување на стапката на вработување и успешен економски развој.

Националните политики во својот фокус го имаат развојот на руралните средини кој е опфатен во националните стратегии и програми, како и во локалните политики и програми.

Од Националните стратегии и програми кои опфаќаат мерки и активности за одржлив развој и поквалитетен живот во руралните средини како позначајни се издвојуваат:

- Национална стратегија за земјоделство и рурален развој 2021-2027
- Стратегија за регионален развој на Република Северна Македонија 2021-2031
- Стратегија за образованието за 2018 -2025 година
- Стратегија за демографски политики на Република Македонија 2015-2024
- Стратегија за родова еднаквост 2022-2027
- Стратегија за здравство на Република Северна Македонија 2021-2030
- Национална стратегија за еднаквост и недискриминација 2022-2026
- Национална стратегија за одржлив развој 2009-2030
- Национална стратегија за води 2012-2042
- Национална стратегија за развој на културата 2018-2022
- Стратегии за рурален развој на локално ниво
- Програми за финансиска поддршка на земјоделството
- Програми за финансиска поддршка на руралниот развој
- ИПАРД Програма 2021-2027

Од особено значење се политиките и програмите за развој на локално ниво, зошто општините имаат уникатна позиционираност да ги детектираат проблемите на локалното население и согласно локалниот потенцијал и можности да креираат решенија кои ќе одговорат на реалните потреби на жителите на нивната територија.

Методологија на истражувањето

Со цел идентификување на предизвиците со кои се соочуваат жителите во руралните области односно селата на територијата на општина Долнени, Кривогаштани, Крушево и општина Прилеп како и анализирање на степенот до кој националните и локалните политики и програми одговараат на потребите на населението, во месеците мај, јуни и јули 2022 година беше спроведено теренско истражување со семи-структуриран прашалник. Во тек на теренското истражување посетени се 22 села и собрани се 203 анкетни прашалници.

Анкетниот прашалник е од комбиниран тип и се состои од 66 прашања од кој најголем дел се од затворен тип, односно прашања со однапред понудени одговори, а мал дел од прашањата се од отворен тип.

Прашањата се поделени во 5 делови кои опфаќаат:

1. прашања поврзани со социо-демографските карактеристики – пол, место на живеење, возраст, степен на образование, работен статус;
2. прашања поврзани со состојбата, желбата и можностите на испитаникот;
3. прашања поврзани со условите на живот во населеното место, пристап до социјални, здравствени, образовни услуги;
4. прашања поврзани со ставовите за улогата на жената на село;
5. прашања поврзани со предностите и недостатоците за животот на село како и приоритетите за подобрување на животот на село.

Пополнувањето на прашалникот е анонимно бидејќи така се зголемува учеството на испитаниците во теренското истражување, а воедно се верува дека се добиваат поискрени одговори.

Цел на теренското истражување е идентификување на предизвиците и клучните приоритети на населението во селата, и идентификување на можностите за развој и забавување на дерурализацијата.

Анализата на добиените податоци е заснована на квантитивни индикатори, а за дополнување се користат анализи и истражувања, како и податоци од фокусирани групни дискусии спроведени за потребите на истражувањето.

Бидејќи податоците се целосно анонимни, не може да се поврзат со испитаниците кои учествувале, а ќе се задржат и по завршувањето на ова истражување со можност да се искористат за понатамошна анализа на состојбата во селата и општините каде тие територијално припаѓаат, а воедно и за понатамошно истражување и создавање на научни или стручни публикации.

РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕТО

Социо - демографски податоци за испитаниците

Во истражувањето беа опфатени 203 лица, 107 жени и 96 мажи. Теренското истражување опфати испитаници од 22 населени места во опфатените општини. Најголем дел од испитаниците беа на возраст од 30-39 години, односно 30%, 23% се на возраст од 40-49 години, а 19% се млади лица на возраст од 18-29 години. Најмал дел се на возраст од над 70 години односно 1%.

Возраст	Број на испитаници	%
18-29	38	19
30-39	61	30
40-49	46	23
50-59	37	18
60-69	19	9
Над 70 години	2	1
Вкупно	203	100

Од вкупниот број на испитаници 65% се со завршено средно образование, 5% со завршени академски студии а 25% од испитаниците се со завршено само основно образование.

Најголем дел од испитаниците односно 54% се навработени лица, 20% се вработени во приватен сектор, 7% имаат статус на индивидуален земјоделец, 7% се студенти а 6% од испитаниците се вработени во јавна администрација.

Животот на село низ животното искуство на испитаниците

Поголемиот дел од испитаниците, живеат во петточлени домаќинства – 29%, четиричлени домаќинства – 27%, шесточлени домаќинства – 22%, трочлени домаќинства – 16%, двочлени домаќинства 4% и едночлени домаќинства 2%.

Сопственоста на куќата/станот на живеење кај 36% од испитаниците е на најстарите членови во домаќинството, и од вкупниот број на испитаници 92% одговориле дека сопственоста е на маж, а само во 8% сопственоста е на жената во домаќинството.

Од испитаниците 51% имаат возачка дозвола, а од нив 92% се мажи. Сопственици на автомобил се 42% од испитаниците, и од нив само 3 жени одговориле дека имаат сопствен автомобил.

Јавен превоз користат 78% од испитаниците, од кои најголем дел жени односно мнозинството од жените испитанички 102 одговориле дека користат јавен превоз кога е достапен.

Сите испитаници одговориле дека се вклучени во земјоделски активности, односно 64% од испитаниците припаѓаат на мешано земјоделско стопанство, а 36% на само земјоделско стопанство. Од земјоделските гранки најголем дел се вклучени во тутунопроизводство 54% и производство на пиперка и кромид 30%, а помал дел се занимаваат само со сточарство како примарна дејност 14%. Иако сите испитаници се вклучени во земјоделски активности сепак 28% од нив одговориле дека земјоделското стопанство не е регистрирано во Единствениот регистар за земјоделски стопанства на Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство.

Во поглед на сопственоста на земјата која се обработува, најголем дел е сопственост на дедото или таткото во домаќинството односно 89% е во сопственост на мажот во домаќинството, а 9% од жените одговориле дека се сопственици на земја.

За работната сила на стопанствата (земјоделско стопанство, мешано стопанство) учесниците се изјасниле дека има доволно работна сила за извршување на активностите со кои се занимаваат (44%), но во месеците кога има зголемен обем на активности (сезонски активности) се соочуваат со недостиг на работна сила (48%).

Животниот стандард кај мнозинството е на ниско ниво. Повеќето од нив (69%) трошат толку колку што заработуваат, но значителен е и

бројот на семејства кои се принудени да се задолжуваат (26%) или трошат повеќе отколку што заработуваат (5%), а многу малку семејства успеваат да заштедат (3%). Следствено, повеќето од учесниците во анкетата истакнале дека нивната моментална финансиска состојба е многу лоша (26%) или лоша (47%).

Најголем дел од нив не одат на одмор (62%). Ако успеат да одат на годишно одмор редовно (18%) или понекогаш (20%) тогаш тоа е една од дестинациите во државата, додека многу мал број учесници (3%) летуваат надвор од државата. Годишниот одмот во просек им трае 4,5 денови.

Најспоменуваните објекти во близина на местото на живеење на испитаниците се: самопослуга/маркет, гостилница/кафич, фудбалско игралиште, потоа основно училиште, амбуланта за општа медицина, аптека, градинка, пошта, фризерски салон. Треба да се напомене дека значителен број (25%) учесниците во анкетата одговориле дека ниту еден од наведените објекти не е лоциран. Сите 203 испитаници одговориле дека во близина на нивното живеалиште нема гинеколошка ординација, кино и театар.

Сеуште постои поделба на работата на машка и женска работа зашто 82% од испитаниците истакнале дека постои поделеност во работните активности во домаќинството и стопанството, и дека поголем број од работните активности ги обавуваат жените (34%). Од перспектива на испитаниците за заработката за иста активност, 62% се изјасниле дека мажите заработуваат повеќе од жените. Мнозинството се изјасниле дека грижата околу домот и семејството е на жената (57%) и ја нагласиле патријархалноста во заедницата.

Заулогата на жената, испитаниците ги споделиле следните мислења:

- жената треба да се грижи за семејството (79%),
- чиста и уредна кука е одговорност само на жената (73%),
- жената првенствено треба да биде домаќинка (66%),
- жената треба да е вклучена во земјоделски активности (47%),
- жената треба да има време кое ќе го посвети на себе (54%),
- жената треба да биде одговорна за правилно распределување на финансиските средства во семејството (39%),
- жената треба да биде финансиска независна од партнерот (33%),

- Жената треба да учествува во одлучување во стопанството (42%),
- Жената треба да се надоградува преку посета на обуки, смеинари, и други програми (18%),
- Жената треба да биде поддржана во развојот како претприемач (55%), и
- Жената треба да биде активна во локалната заедница (23%).
- Доколку во домаќинството еден е вработен природно е тоа да е мажот (79%)

На прашањето Да или Не за живеење на село, повеќе од половина од испитаниците (59%) одговориле со НЕ, и се изјасниле дека во селата во 21 век нема основни услови за живот.

Што се однесува до миграцијата како решение за излез од тешката животна ситуација, повеќето жители сметаат дека тоа е добро решение но е многу тешко да се реализира имајќи ја во предвид ситуацијата со цената на недвижностите во градовите, ниската вредност на имотот во селата, поскапувањето на храната, неможноста за жителите од селата да пристапат до кредити и сл.

На прашањето дали децата после завршено образование да останат да живеат на село, само 34% одговориле потврдно, а останатите испитаници би сакале децата да заминат не само од селото, туку и од државата.

Како предности од животот на село ги посочиле здравата храна, поблискиот контакт со луѓето, негувањето на верата и заедничката прослава на верските празници, потенцирајќи дека во селото има помалку криминал, помали се социјалните разлики меѓу луѓето, има помалку гужви и мирен живот.

За недостатоци ги издвоиле сиромаштијата, малите можности за вработување; земјоделскиот труд не е ценет и исплатлив; нема вода и канализациона мрежа, лоша патна инфраструктура; мали можности за професионално усовршување; минимални речиси непостоечки можности за вработување на лица со високо образование; непостоење на градинки; непостоење на амбуланти за примарна здравствена заштита; нема стоматолошки и гинеколошки амбуланти; нема паркови и игралишта за деца; нема културни настани; работата на село е тешка и временски долга; помалку време за одмор и за себе; изолираност; немање на основни услови

за живот; проблем со осветлувањето во близина на земјоделските површини; и др.

Со анкетниот прашалник идентификувани се приоритетите на жителите на селата чие исполнување е основа за создавање на можности за поквалитетен живот и намалување на миграцијата и дерурализацијата.

Во понатамошниот текст, секој идентификуван приоритет ќе биде подетално прикажан.

Линиска инфраструктурна опременост и функционалност

Инфраструктурната опременост и функционалност во руралните области на општините опфатени со истражувањето е разгледана од аспект на развиеноста на линиската инфраструктура што ги опфаќа патната, електроенергетската, комуналната и телекомуникациската инфраструктура.

Патната инфраструктура во селата е се уште недоволна развиена со што 65% од испитаниците истакнале дека неопходна е изградба и реставрација на локалните селски патишта. 42% од учесниците во истражувањето живеат во уредена асфалтирана улица, 46% во уредена неасфалтирана улица, а 12% живеат во неасфалтирана и неуредена улица.

Најголем дел од испитаниците (88%) сметаат дека долгите години на неинвестирање во патна инфраструктура негативно се одразуваат врз развојот на селата особено врз развојот на локалната економија и земјоделските активности. Неинвестирањето во рехабилитацијата на локалната патна инфраструктура за поврзување на повеќе села, е причина за непристапниот јавен превоз кој претставува голем проблем за жителите на селата во целните општини, што особено негативно се одразува врз квалитетот на живот на жените во руралните средини.

Електроенергетската инфраструктура во населените места на руралните општини е развиена со што е задоволена една од најважните потреби за секојдневното живеење и работење на населението преку целосна електрификација на населените места, но важно е да се потенцира дека електричната енергија често е со несоодветна јачина и променлив напон.

Воспоставувањето и унапредувањето на комуналната инфраструктура директно и индиректно влијае на животот на луѓето, намалувањето на сиромаштијата, како и добросостојбата и културата на живеење. Достапноста на водоводна мрежа и канализација е основна потреба на секој човек, а пристапот до чиста вода за пиење е загарантирано човеково право. Сепак за жителите во некои села уживањето на правата и задоволувањето на основните потреби е невозможно. Дури 39% од испитаниците се изјасниле дека немаат пристап до чиста вода за пиење и дека водоснабдувањето за домаќинствата е од сопствени бунари, а 28% во одредени периоди на годината се соочуваат со недостиг на вода или прекини во водоснабдувањето. Голем дел од испитаниците 61% истакнале дека се соочуваат со чести прекини во водоснабдувањето, без притоа да бидат известени од јавните комунални претпријатија. Немањето на пристап до вода има најголемо негативно влијание врз жените во селата бидејќи тие ги преземаат обврските околу домот и семејството.

Во поглед на квалитетот на достапната вода, 62% од испитаниците истакнале дека достапната вода не е со добар квалитет, и дека потребна е поголема грижа и одржување на селските и локалните водоводи. Недостигот на вода особено е предизвик за домаќинствата кои живеат во сиромаштија кои често немаат пристап до вода и/или употребуваат вода со послаб квалитет, што дополнително може да предвика и здравствени проблеми кај нив и поширокото население.

Мнозинството од жените учеснички во истражувањето односно 92% ја посочиле комуналната инфраструктура како приоритет, и истакнале дека најголем дел од миграциите од селата се поради непостоење на основни услови за живот.

Воспоставувањето на канализациона мрежа е од витално значење за жителите во селата, но од 22 села опфатени во истражувањето, само 5 се поврзани на канализациска мрежа.

Комуналната инфраструктура и денес е голем проблем во селата поради непостоење на функционална водоводна и канализациона инфраструктура.

Образование

Еден од најважните фактори за опстанок на селата е образованието. Основното образование е обезбедено за секое дете во селата преку подрачните училишта, меѓутоа условите во подрачните училишта и опременоста со наставни помагала алармира дека неопходни се инвестиции во реконструкција и опремување на училиштата во руралните средини. Дури 74% од испитаниците потенцирале дека треба вложувања во образовните институции во селата, за да може и децата од селата да имаат пристап до квалитетно образование како децата од урбаните населби.

48% од испитаниците сметаат дека комбинираната настава во подрачните училишта не обезбедува доволно квалитетно образование на децата, зошто деца од различни одделенија учат и работат во исто време со само еден наставник, па совладувањето на наставната програма е предизвик и за наставникот и за учениците.

Мнозинството од испитаниците односно 69% истакнаа дека постои јаз во квалитетот на образованието во руралните и урбаните средини, што ги доведува во понеповолна положба учениците од руралните средини во нивното понатамошно образование.

Само во едно од селата опфатени со теренското истражување има средно училиште, во останатите села или рурални области, машките и девојчињата средното образование го продолжуваат во поголемите градови. Согласно Законот за основно и Законот за средно образование предвиден е бесплатен превоз за учениците а воедно и обезбедување на мобилност во образованието со цел секој да има можност да избере образование според своите способности и афинитети, а на според своите можности за образование. Меѓутоа поради неразвиената патна инфраструктура во некои села не постои организиран ученички превоз, што претставува дополнително оптоварување на семејниот буџет за семејствата од овие населени места. Поради ограничени можности и/или вклучување во домашни активности, забележани се податоци за поголем број на девојчиња и помал број момчиња кои го напуштаат средното образование, и се соочуваат со економска зависност од семејството или брачниот другар.

Испитаничките (82%) потенцираа дека најчесто во нивните средини дел од младите, а најчесто девојчињата го прекинуваат образовниот процес по завршување на средното образование поради вработување или активно вклучување во семејни работни

активности, како и поради стапување во брак и основање на семејство (малолетнички бракови).

Околу половина од испитаниците изразиле желба дополнително да го подобрат своето знаење и да ги зајакнат своите вештини (49%), но голем дел од нив немаат можности за тоа поради недостиг на финансиски средства (36%) или поради домашни обврски (42%). 34% од испитаниците биле учесници на обуки и рабитилници за доедукација, а 42% од испитаниците би сакале да се вклучат во неформално образование, да посетуваат обуки и работилници, но во руралните средини многу ретко се достапни таки програми, а за можност за учество во такви програми во поблиските поголеми градови не се секогаш информирани.

75% од испитаниците сметаат дека инклузивно образование нема во руралните средини односно во нивните општини не постои инклузивно образование. Тие посочуваат дека училиштата не се кадровски и технички спремни за инклузивно образование, а воедно сеуште е присутна традиционалната перспектива односно 64% од испитаниците сметаат дека децата со пречки во развојот треба да растат само во кругот на семејството, без едукација и социјализација во образовни институции.

Мнозинството од испитаниците (74%) се изјасниле дека познавањето на странски јазик во денешно време е особено значајно, но само 33% од нив зборуваат странски јазик, од кои 2% зборуваат повеќе од 1 странски јазик, а повеќето од нив имаат познавање на англискиот јазик. Во руралните општини речиси и да не постојат можности за учење на странски јазици, најблиските едукативни центри се во поблиските градови што ги ограничува младите па и возрасните жители во селата да ги унапредуваат своите познавања и вештини за странски јазици.

Дигиталната писменост учесниците во анкетата ја истакнале како важен аспект на современото образование, но повеќе од половина од испитаниците (53%) ја оцениле својата ИТ писменост како слаба, а 11% се изјасниле како компијутерски неписмени.

Здравство

Приоритет на нашата држава е обезбедување на пристап до квалитетни здравствени услуги за сите граѓани на државата. Од вкупниот број на испитаници, 94% се изјасниле дека имаат здравствено осигурување, но не се целосно информирани кои услуги од здравствена заштита им се достапни како здравствени

осигуреници. Од здравствени установи, 22% од населените места имаат амбуланта и аптека, но здравствените домови и стоматолошки амбуланти се наоѓаат во локални центри или во блиските градови. Мнозинството од испитаниците (74%) посетуваат лекар по потреба, откако ќе се појават здравствени проблеми. Редовни и превентивни здравствени прегледи се изјасниле дека прават 26% од испитаниците. Голем дел од испитаниците односно 78% сметаат дека немаат пристап до квалитетни здравствени услуги, и дека постојат рурални средини кои не се опслужени со здравствени услуги.

Меѓутоа жителите од селата се соочуваат со предизвици да ги остварат своите права од здравствена заштита. Поради ограничениот пристап до информации за достапните права за здравствени услуги, вклучително и неповолната здравствена инфраструктура пропратена со влијанието на индиректните фактори како превозот, финансиите и сл., жителите во селата грижата за здравјето ја ставаат во заден план.

Голем проблем во руралните средини е пристапот до итна медицинска помош и домашно лекување во руралните средини, особено во селата кои немаат добра патна инфраструктура. Од испитаниците 44% истакнале дека поради растојанието и лошата патна инфраструктура имало случаи каде не се одговорило навреме на барањата на интервенцијата. Дополнително, во селата има голем број на стари лица со потреба од медицински посети, но поради недоволен персонал и опрема, овие лица не се во можност да добијат домашно лекување.

Во последниве години континуирано се намалува бројот на лекари по општа/семејна медицина, лекари – матични гинеколози во помалите рурални средини речиси и да не постојат. Жените од селата имаат ограничен пристап во заштита на сексуалното и репродуктивното здравје. На територијата на 4те општини кои се опфатени во истражувањето, гинеколошки амбуланти има само во Прилеп, каде поради големиот број на пациенти тешко се закажува термин, но и покрај закажан термин може да чекате и повеќе од 4 часа за преглед. Од вклучените испитанички, само 24% се јавуваат на редовни гинеколошки прегледи, а 28% од нив не се јавиле на гинеколог повеќе од 3 години. Дел од испитаничките односно 12% од нив имале информации за програми за бесплатни гинеколошки прегледи и бесплатни ПАП тестови, но сметаат дека потребна е поголема информираност и поддршка за обезбедување на услуги за репродуктивно здравје за жителите во руралните средини.

Социјална заштита

Социјална заштита и социјалните услуги имаат влијание во сите аспекти на развојот на државата и се приоритет на националните политики и програми.

Меѓутоа и покрај бројните стратегии и програми, сепак социјалната инфраструктура како и пристапот до права од социјална заштита во руралните области е поограничен во споредба со урбаните области.

Кога станува збор за услугите за социјална заштита, жителите а особено жените знаат дека постојат различни можности за добивање на парични надоместоци или друг вид на поддршка за социјална и детска заштита, но условите за остварување на право за одредени бенефиции се рестриктивни за што сметаат 52% од испитаниците и дека поседувањето земјиште ги дисквалификува во тој поглед.

Истражувањето за социјалната исклученост во руралните средини опфати и пристап до услуги за социјална поддршка за различни форми на ранливост кај жителите. Најголем број од испитаниците (68%) одговориле дека се потпираат на сопствените ресурси, наместо на услугите од установите и службите од социјална заштита,

Социјалната инфраструктура е неразвиена. Во општина Долнени не постои детска градинка, иако општината има 10 297 жители (Попис 2021), со што се зголемуваат обврските на жените околу грижата за децата односно како неплатени домашни работници (82%) и се намалуваат можностите за активно вклучување на жените на пазарот на труд.

За семејствата на деца/лица со попреченост не се достапни социјални услуги (непостоење на дневни центри, необезбеден транспорт за посета на дневен центар во најблискиот град и сл), со што грижата околу членовите со попреченост во семејството најчесто целосно ја преземаат жените (92% од испитаниците кои имаат лице со попреченост во семејството, се изјасниле дека грижата е обезбедена од жената/мајка/свекрва).

Мнозинството од испитаниците (66%) се изјасниле дека нема достапност на услуги за социјална заштита во селата и руралните општини опфатени со истражувањето. Ваквата ситуација се рефлектира преку намалените можности за семејствата од руралните средини да остварат право на пензиско осигурување или парични или материјални надоместоци.

Голем број од жителите особено жените во селата немаат пензиско осигурување, затоа што имаат помали шанси да се вработат надвор од земјоделското стопанство, а воедно најчесто мажите (68%) се регистрираат како индивидуални земјоделци согласно Закон за пензиско-инвалидско осигурување, што укажува на загрижувачки низок пристап до пензиско-инвалидско осигурување особено на жените во руралните средини. Од дискусиите со жители на селата вклучени во земјоделство се истакнува загриженоста за животот во старост односно 92% од испитаниците кои се вклучени во секторот земјоделство сметаат дека висината на пензијата која би ја добивале во старост е недоволна да ги заштити од сиромаштија.

Со процесот на миграција, старите луѓе кои остануваат во руралните средини остануваат дополнително лишени од традиционалните семејни структури на помош и поддршка. Најголем дел од испитаниците односно 84% посочиле дека старите лица во селата имаат доста лош квалитет на живот и социјална поддршка како резултат на недостаток на здравствени и социјални услуги и инфраструктура. Старите лица иако имаат законски загарантирано право на здравствена и социјална заштита, поради неразвиената инфраструктура неможат да ги остварат своите права.

Многу ранливи групи кои живеат во селата како деца во ризик, жртви на семејно насилство, лица со болести на зависности и сл. немаат пристап до социјални услуги и евидентно е дека правата и информациите се недостапни за овие групи особено за лицата кои живеат во руралните области.

Трендот на социјална исклученост во селата продолжува, и иако се креирани политики кои треба да внесат иновативни пристапи усогласени на потребите на жителите, сепак овие услуги не се достапни за жителите во селата.

Економска положба и вработување

Анализата на економската положба и вработувањето на жителите од селата, посебно ги издвојува економската благосостојба односно животниот стандард како еден основен предуслов за квалитетен живот и задоволување на животните потреби, и можностите за вработување проследени со карактеристиките на вработувањето.

Пазарот на трудот во руралните општини го карактеризира слабата понуда на работни места, што води до “одлив” на образована и

квалификувана работна сила во други населени места во потрага по вработување, со што се намалува работната сила а особено високо квалификуваната работна сила во руралните општини што го намалува интересот за инвестиции во овие области.

Во споредба со руралните мажи, кај руралните жени, учеството на неактивните и невработените е поголемо, односно жените се водат како невработени (43%) иако најголем дел од се вклучени во земјоделска дејност во рамките на домаќинството (91%), а 2% истакнале дека се ангажирани во земјоделство односно работат и во други земјоделски стопанства.

Податоците за учеството на жителите во селата во нашата држава покажуваат дека тие, а особено жените се соочуваат со голем број тешкотии за да пристапат до економска стабилност. Пристапот до вработување надвор од земјоделските стопанства е ограничен за жителите во селата. 86% од испитаниците одговориле дека нема можности за вработување во руралните општини за квалификуван кадар, па затоа младите кои имаат повисоко образование се селат во поголемите градови. Економските ентитети во руралните општини се во мал број, и најчесто се микро и мали претпријатија, со мали можности за вработување. Со отворањето на средни и големи компании во економските зони на градовите, и обезбедениот превоз голем број од младите, мажите и жените во селата започнаа да се вработуваат надвор од земјоделството, но сепак за жените постојат дополнителни ограничувања од домашните обврски да се вклучат во процесот на вработување.

Жените сочинуваат повеќе од половина од невработените во руралните средини (62%). Предизвиците најчесто се рефлектираат во помалите шанси за вработување во неземјоделските сектори, нивната ангажираност во улога на неплатени работници на земјоделското стопанство, непристапот до услуги за згрижување на деца за да може активно да се вклучат на пазарот на трудот, непристапот до превоз до местото на вработување односно до потенцијалниот работодавач и др.

Во склоп на истражувањата детектирани се неколку фактори кои влијаат на вработувањето на жителите од руралните средини како отсуство на развој на неземјоделските дејности во руралните средини (84%), неповолната патна и сообраќајна инфраструктура (76%) и оддалеченоста од бизнис ентитетите во урбаните средини (86%).

Националните политики и програми се насочени за активација на невработените лица на пазарот на труд и создавање на можности за подобрување на економската положба преку услуги за вработување, обука и образование за пристап до вработување, но податоците на истражувањето истакнаа дека 85% од испитаниците се изјасниле дека овие програми не се достапни за жителите во селата.

Доколку се разгледува животниот стандард во жителите во селата од аспект на економска благосостојба, мнозинството од испитаниците (52%) истакнале дека живеат во сиромаштија. Најголем дел односно 77% сметаат дека приходите од земјоделска дејност се многу мали, и дека потребно е некој од фамилијата да е вработен за да може да се задоволат основните животни потреби.

Мнозинството од испитаниците смета дека најдобро е за жителите во селата да имаат работа во фирма и редовна плата, и дополнително да работат на земјоделското стопанство, зошто со моменталните приходи во земјоделството и вреднувањето на земјоделскиот труд и исплатата на субвенциите речиси и невозможно да се задоволат основните животни потреби во домаќинството и да се инвестира во земјоделското производство (набавка и одржување на машини, хранење и нега на добиток итн.) и покрај достапните национални програми и мерки за финансиска поддршка.

Согласно Државниот Завод за статистика, линијата на сиромаштија е дефинирана како ниво на животен стандард, што треба да се достигне за едно лице/домаќинство да не биде класифицирано како сиромашно. Доколку се проследат податоците и се споделат фокусираните групни дискусии со жителите во селата, може да се истакне дека линијата на сиромаштија во селата станува се подолга, подебела и нераскинлива.

Информираност

За да може да се подобри пристапот до права и можности, важно е жителите на селата да имаат пристап до информации. Информираноста во селата и денес, во време на дигитализација е недоволна, а воедно достапноста на медиумите во руралните области е ниска и/или речиси и да ги нема.

Многу од жените испитанички се изјасниле дека не знаат каде да побараат помош во случај на семејно насилство (52%), голем дел од институциите се непознати за повеќето од учесниците во

истражувањето како што се Народен правобранител, Комисија за заштита од дискриминација и др.

Во поглед на информираноста за достапните програми од ресорните министерства, мал дел од испитаниците се информирани за достапните мерки согласно Оперативниот план за вработување (18%), додека за програмите за земјоделство и рурален развој информирани се мнозинството од испитаниците (66%), а само мал дел од испитаниците (16%) аплицирале за финансиска поддршка од ЕУ програмите (ИПАРД и сродни програми). Мнозинството односно 87% од испитаниците се изјасниле дека не се запознаени со програмите за поттикнување на претприемништвото.

Култура и спорт

На територијата на општините каде е спроведено истражувањето, има многу малку домови на култура или библиотеки, но и нивното постоење незначително дека овие културни институции работат и имаат програми кои се спроведуваат.

Истражувањето покажа дека само 16% од испитаниците и/или нивните деца учествувале во културни, дополнителни едукативни и спортски програми. Мнозинството од испитаниците се изјасниле дека поради начинот на живот (74%) и недостатокот на време (81%), не присуствуваат на културни настани. 89% од испитаниците не посетиле театар и/или кино во последната година, а од културни настани кои ги посетиле 22% од испитаниците, најголем дел посетиле културна манифестација по повод денот на општината или патрон празник на училиште. Главната причина за слабото културно учество на возрасните е самиот начин на живот со многу работни активности, а воедно и незаинтересираноста.

Голям дел од испитаниците односно 75% сметаат дека треба да има културни програми за децата и младите како театар, кино, фолклорни друштва, и други културни настани за да се овозможи активно вклучување на децата во културни активности.

За спортот и спортските активности, испитаниците (64%) истакнале дека имаат спортски клубови во селата – најчесто фудбалски клубови и тоа само за мажи, а во делот за вклучување на девојчиња и девојки во спорт можностите се поограничени. Голям дел од испитаниците односно 58% би сакале да има повеќе спортски настани или спортски турнири и да се посвети повеќе внимание и

да се создадат поголеми можности за децата од селата кои активно се занимаваат со спорт.

Мнозинството од испитаниците односно 58% посочило дека непостоењето на програми со доволни понуди за културни содржини и спортски настани во селата и руралните општини, заедно со неповолните економски услови (92%) и неразвиеноста на другите социјални услуги (83%), се силни поттикнувачи на миграцијата на младите од селата.

Животна средина и климатски промени

Промените во животната средина како резултат на климатските промени имаат непосредни и директни ефекти врз животот на домаќинствата во селата кои преку природните ресурси ги обезбедуваат основните средства за живот. 54% од испитаниците сметаат дека имаат намалени приноси, а со тоа и приходи од земјоделски активности како резултат на климатските промени. Климатските промени делуваат како дополнителен фактор за деграризација и миграција од руралните области.

Кога зборуваме за селата и руралните области најчесто тоа не асоцира на чист воздух и чиста животна средина. Меѓутоа, неразвиената инфраструктура за собирање на отпад (42%), дивите депонии (31%), непостоењето на системи за третман на отпадни води (24%) и др. (6%) се повеќе алармираат на потребата од воведување на мерки за заштита на животната средина во руралните општини.

Социјално учество

Перспективите на животот на село се директно поврзани со потребите на населението и потенцијалот на идните генерации, а за да се креираат програми и да се спроведат заеднички иницијативи неопходно е активно учество на жителите во процесите на креирање на политики насочени кон подобрување на квалитетот на живот во руралните заедници. Мнозинството од испитаниците (62%) не биле дел од средби со локалните власти и не се запознаени како може активно да се вклучат во процесите за креирање на локални програми во согласност со детектираните проблеми и можностите на руралната заедница, 78% од испитаниците сметаат дека месните заедници немаат никакво влијание и дека никој не го слуша гласот

на населението. Социјалниот капитал во руралните средни е низок, а особено се истакнува дека мал е бројот а во некои рурални општини речиси и не постојат активни граѓански и невладини организации. Дел од испитаниците односно 44% истакнале дека биде дел од настани на локална акциска група каде се дискутирало за проблемите и животот во селата, но мнозинството односно 69% не веруваат дека преку здружување може да се направи видлива промена.

Здружувањето на земјоделците во задруги или земјоделски здруженија е на многу ниско ниво односно селаните (73%) не ја препознаваат потребата и придобивките од здружувањето односно потенцијалот кој го носи заедничкиот настап пред локалните власти и други институции чие функционирање и поддршка се важни за подобрување на животот во селата и руралните општини.

Мнозинството од испитаниците (63%) смета дека не треба да има еднакво учество на мажите и жените во креирањето на локалните политики и програми, како и во локалните одлучувачки тела. Само 4% од испитаничките биле вклучени во тела на локални институции каде учествувале во процеси на одлучување. Особено загрижува немотивираноста и неинформираноста на жените за нивно учество во креирањето на политики, како и за нивна поголема застапеност во процесите на одлучување на локално ниво.

ЗАКЛУЧОК И ПРЕПОРАКИ

Спроведеното теренско истражување ги детектираше предизвиците на животот на село и идентификуваше нови прашања за идни истражувања, односно врз база на постоечките податоци да се формулираат идни насоки за собирање на податоци кои би биле од огромно значење при креирање на локални и национални политики за развој на селата и одржливиот рурален развој.

Податоците и наодите од истражувањето ќе дадат придонес за збогатување на социо-економските показатели за животот во селата во нашата држава, и ќе алармираат на проблемите кои се рефлектираат во интензивирањето на иселувањето, одливот на образована работна сила, зголемениот ризик од сиромаштија и дерурализацијата.

Постојат многу стратегии и програми насочени кон руралниот развој, но анализата од степенот на нивна реализација и ефективност покажува дека е неопходна подлабока анализа и креирање на мерки согласно специфичните потреби на селата и руралните општини.

Република Северна Македонија своите национални политики и програми ги насочува кон одржлив и инклузивен рурален развој, меѓутоа без сеопфатна анализа неможе да се креираат мерки кои ефективно и ефикасно ќе ја вратат социјалната кохезија, ќе достигнат економски развој и ќе создадат квалитетни услови за живот. Непходно е да се подобри статистичката евиденција за селата и руралните области за да може да се дисагрегираат податоците за детектирање и следење на различни популациони групи во селата.

Потребен е мултисекторски пристап за рурален развој и меѓусекторска соработка за реализација на политиките за рурален развој. Тоа е сеопфатен пристап кој неможе да биде опфатен само во Стратегијата за земјоделство и рурален развој, туку треба да биде дел од сите релевантни стратегии и програми, и на повеќе нивоа односно на национално, регионално и локално ниво.

Кога се разгледува руралниот развој треба да се истакне дека на селото треба да му се пристапува еднакво како на градот, и дека земјоделството треба да има еднакво место како другите дејности во економскиот систем во државата.

Подолу се дадени низа препораки за социо-економски одржлив развој на селата и поуспешен рурален развој, кои се засноваат на наодите од истражувањето и анализата.

- Инфраструктурно и комунално уредување на селските средини преку изградба, реконструкција и рехабилитација на локални патишта, изградба на нова и осовременување на водоводна и канализациона инфраструктура во селата
- Подобрување и унапредување на социјалната инфраструктура, и развој на социјални услуги во руралните области
- Урбанистичко-уредување на селските средини со обезбедување на просторно-планска документација и чиста животна средина
- Подобрување на образовната инфраструктура и пристапот до можности за надоградување на знаења и вештини и доедукација
- Зголемување на достапноста до социјални услуги за деца со

пречки во развојот во руралните средини.

- Подобрување на здравствената инфраструктура преку подобрување на техничката опременост и кадровската екипираност со цел да се обезбеди пристап до здравствена заштита за жителите во селата
- Вклучување на земјоделците во законодавниот систем и обезбедување на пристап до права како и работниците во другите дејности
- Проширување на спектарот на афирмативни мерки за развој на земјоделството
- Создавање на можности за диверзификација на бизниси во руралните средини преку поддршка и комбинирање на ресурсите за развој на земјоделството или бизниси во други дејности
- Градење на знаењата и капацитетите за претприемништво, како и за поголемо учество особено на жените во формалната работна сила
- Поттикнување на развојот на задругите
- Зајакнување на положбата на жените во селата преку промовирање на правото на сопственост на имот и на право на пристап до ресурси
- Проценка на влијанието на климатските промени и поддршка и спроведување на мерки за адаптација и митигација на климатски промени
- Развој на културни програми преку развој на традиционални културни манифестации во руралните области
- Подобрување на спортската инфраструктура и промовирање на спортот и здравиот начин на живот во руралните области
- Вклучување на родовата перспектива во локалните политики на руралните општини со цел елиминирање на родовата нееднаквост и спроведување на програми кои ќе ја подобрат положбата и на жените, и на мажите во заедницата
- Активно учество на жителите во процесите на креирање на локални политики и мерки со цел зајакнување на човечкиот

капитал во селата и создавање на активни селски заедници

- Афирмативни мерки за подобрување на статусот на жените, нивните вклучување во работата на локалните структури и нагласување на улогата на жената во зачувувањето на традициите и идентитетот на селата
- Поддршка на Локалните Акциоски Групи како докажан модел за одржлив рурален развој преку социјално учество, градење партнерства и спроведување на локални иницијативи за развој предводен од заедницата

Дадените препораки се општи, меѓутоа врз основа на наодите од истражувањето се креирани препораки специфични за населените места и руралните општини опфатени во истражувањето, а фокусирани на ревитализација на селата согласно економскиот, социјалниот и културниот потенцијал на селото, на територијата на локалната самоуправа каде се наоѓа, како и на регионот каде припаѓа. Освен препораките предвидени се и мерки за решавање на проблемите кои ги погодуваат жителите во селата, особено жените, децата, старите лица и другите маргинализирани групи.

Создавањето на можности за развојот на селата преку перспетивата на жителите во руралните заедници не се однесува само на одржливиот развој на селата, туку директно влијае на социјалниот, економскиот, демографскиот и културниот развој на целата држава, и затоа итно се потребни програми и мерки кои ефективно ќе придонесат за економско и социјално унапредување на животот на село.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. АНАЛИЗА на состојбата на жените во рурални средини : повеќе пречки одколку можности / [автори Дијана Стојановиќ Ѓорѓевиќ и др.]. - Скопје : Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија, 2018
2. Устав на Република Северна Македонија
3. Закон за земјоделство и рурален развој
4. Закон за здравствена заштита
5. Закон за локална самоуправа
6. Закон за социјална заштита
7. Закон за вработувањето и осигурување во случај на невработеност
8. Закон за еднакви можности на жените и мажите
9. Законот за спречување и заштита од дискриминација
10. Извештај на ОЕЦД „Трудова миграција во Западен Балкан“
11. Макстат – Државен Завод за статистика
12. Национална стратегија за земјоделство и рурален развој 2021-2027
13. Стратегија за здравство на Република Северна Македонија 2021-2030
14. Стратегија за регионален развој на Република Северна Македонија 2021-2031
15. Стратегија за образованието за 2018 -2025 година
16. Стратегија за демографски политики на Република Македонија 2015-2024
17. Стратегија за родова еднаквост 2022-2027
18. Национална стратегија за еднаквост и недискриминација 2022-2026

19. Национална стратегија за одржлив развој 2009-2030
20. Препораки за поддршка на жените во земјоделството и руралните средини во услови на работа предизвикани од COVID-19, Работна група за родова еднаквост и зајакнување на жените, МЗШВ 2020
21. Резолуција на Европскиот парламент од 4 април 2017 година за жените и нивните улоги во руралните области (2016/2204(INI))
22. Положбата на руралните жени во македонското општество / [автор Марина Тошеска] - Локална Акциона Група АГРО ЛИДЕР Кривогаштани, 2021

FOUNDATION ФОНДАЦИЈА
OPEN ОТВОРЕНО
SOCIETY ОПШТЕСТВО
MACEDONIA МАКЕДОНИЈА